

O'ZBEK TILINING ASSOTSIATIV LUG'ATINING ILMIY-AMALIY
AHAMIYATI

Xamidova Zulfizar Akmaljon qizi,
Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti Namangan filiali talabasi

Annotatsiya. Maqolada assotsiativ lug'at tuzish zarurati, til va tafakkur integratsiyasini o'rganishda hamda lug'atlarning ta'lim, ilmiy tadqiqot va amaliyotidagi ahamiyati haqida fikr yuritilad..

Kalit so'zlar: assotsiatsiya, assossativlik, assotsiativ lug'at, lison, til, tafakkur, mexonizim, leksik, denetativ, leksema, ong, integratsiya, pisixalingvistika, texnologiya, sun'iy intilekt, ta'lim.

Аннотация. В статье рассматривается необходимость создания ассоциативного словаря, значение словарей в изучении интеграции языка и мышления, в образовании, научных исследованиях и практике.

Ключевые слова: ассоциация, ассоциативность, ассоциативный словарь, язык, мышление, механизм, лексический, денотативный, лексема, сознание, интеграция, психоллингвистика, технологии, искусственный интеллект, образование.

Annotation.. This article examines the need to create an associative dictionary and the importance of dictionaries in studying the integration of language and thought, in education, scientific research, and practice.

Key words: association, associativity, associative dictionary, language, thought, mechanism, lexical, denotative, lexeme, consciousness, integration, psycholinguistics, technology, artificial intelligence, education.

Bugungi globallashuv davrida tilshunoslikning eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida lug'atshunoslik taraqqiy etib bormoqda. So'z boyligi va uning ongda aks etish mexonizmini chuqurroq o'rganish uchun turli turdagi lug'atlar yaratilmoqda. Shulardan biri - assotsiativ lug'atlar bo'lib, ular so'zlarning ma'nosi emas, balki inson ongida uyg'otadigan assotsiatsiyalarini ham yoritadi.

Assotsiativ lug'at til va tafakur integratsiyasini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Mashxur rus pisixolingvisti A.A.Leontyev «so'z inson ongida faqat ma'nosi bilan emas, balki boshqa so'zlar bilan uyg'unlashgan holda yashaydi» deya takidlagan. Ushbu so'zlar isboti sifatida A.A.Leontyevning taxriri ostida 1977-yilda chiqqan rus tili materiallariga asoslangan ilk assotsativ lug'at kitobini olishimiz mumkin. Demak,

assotsiativ lugʻatlar tilning yashirish qatlamlarini, ya'ni inson xotirasi va madaniy xotira orasidagi bogʻlanishlarni ochib beradi.

Keyingi yillar davomida nemis, fransuz, ispan, ukrain, bolgar, belorus, xakas, latish, qozoq, yoqyt, turk, qirgʻiz va boshqa tillarning assotsiativ lugʻatlari ham mavjud. Biroq oʻzbek tilida bu turdagi lugʻatlar xali mavjud emas edi. Toʻgʻri oʻzbek tilshunosligida ham bu masalaga eʼtibor qaratilgan, lekin bu keng kolamda emasligi sohalarda qiyinchilik tugʻdiradi. Yillar davomida izlanishlar va organishlar orqali soha yuzasidan yana uygʻonish yuz berdi. Buning isboti sifatida 2019-yilda bosib chiqarilgan Durdona Lutfullayeva, R.Davlatova, B.Tojiboyevlar tomonida chiqarilgan oʻzbek tilining assotsiativ aloqasini ifoda ettiruvchi lingvistik lugʻat hisoblanadi. Ana endi bu lugʻatning zarurati bir necha asosiy sabablar bilan izohlanadi:

1. Tilning ichki mexanizmlarini ochib berish uchun beradi.

Assotsiativ lugʻat esa odamlarning ongida soʻz qanday uygʻotishlar, qanday bogʻlanishlar hosil qilishini koʻrsatadi.

Masalan, «non» soʻzi oddiy lugʻatda «bugʻdoy un mahsulida tayyorlanadigan taom» deb izohlanadi.

Ammo assotsiativ lugʻatda «ona», «roʻzgʻor», «halollik», «mehmon» kabi xalq ongidagi yashirin maʼno va tasavvurlar ochiladi.

2. Madaniy-milliy qadryatlarni ifodalash uchun > Soʻzlar orqali xalqning dunyo qarashi, qadryatlari, mentaliteti nomoyon boʻladi.

Assotsiativ lugʻat - tilning nafqat leksik jihatdan, balki madaniy xotira va milliy tafakkur bilan ham bogʻlaydi.

Masalan, «qurbonlik», «kelinsalom», «xayit», «doʻppi», «choʻpon», «roʻmol» leksemalari denotativ maʼnosidan tashqari ular ifoda etgan udum va kiyimlarning oʻzbek xalqi madanyatiga xosligi va milliyligini ifoda etishi haqida maʼlumotni tashidi.

3. Psixolingvistik va tilshunoslik tadqiqotlari uchun.

Bu lugʻat psixolingvistika uchun asosiy empirik material hisoblanadi.

Olimlar orqali soʻzlar odam ongida qanday ishlashi, tezkur assotsiatsiyalar qanday shakllanishi, til va tafakkur oʻrtasidagi aloqalarni oʻrganish imkoniyati yaratiladi.

Shunday qilib nega aynan zamon talibi deb aytganligimizni tasdiqlashimiz mumkin. Til oʻqitish assotsiativ lugʻatlardan foydalanish oʻquvchi soʻz boyligini tez samarali kengaytiradi. Chunkiy soʻzlarni alohida emas, balki bogʻlanishlar tizimida oʻrganish, ularni tezroq eslab qolish imkonini beradi. U.U.Karimov taʼli jarayonida assotsiyalardan foydalanish «talabalarda ongli yondashuv va tezkor xotirani kuchaytiradi» deya qayd etadi.

Bugungi davrda assotsiativ lugʻatlar nafaqat nazariy, balkiy amaliy jihatdan ham zarur. Ularning qoʻllanilish sohalari:

1. Sun'iy intellekt va til texnologiyalari – soʻzlarning yashirin bogʻlanishlarini model qilishda;

Xozirgi kundgi eng katta axborot manbai hisoblangan ChatGPT (sun'iy intilekt chat botlari). bu kabi tizimlar soʻzlarning yashirin assotsiatsiyalarini model qiladi.

Masalan siz «ona» desangiz, tizim «mehir», «farzand», «tarbiya» kabi bogʻlanishlarni topib chiqadi. Bu jarayon inson ongida assotsiativ lugʻat ishlashga oʻxshaydi.

2. Reklama va marketing – mahsulot nomlari va shiorlar odamda qanday assotsiatsiya uygʻotishini aniqlashda;

Misol uchun «Apple» va «Innovatsiya» assotsiatsiyasini olaylik. Apple kompaniyasi mahsulotlarida «think Different» shiori bilan «yaratuvchanlik», «zamonaviylik», «yangilik» assotsiatsiyasini uygʻotadi. natijada odam ongida «Apple» soʻzi faqat «telefon» emas, balkiy « texnologik yangilik va prestij» bilan boʻlanadi

Keller (1993) «Brend assotsiatsiyasi modeli»da iste'molchi ongida hosil boʻladigan ijobiy assotsiatsiyalar brend qiymatini oshirishini takidlaydi.

3. Madaniyatlararo muloqot - turli xalqlarda bir xil soʻz turlicha assotsiatsiya uygʻotishini tahlil qilishda. Misol uchun? «Dog» (it) soʻzini olaylik

Gʻarb madaniyatida (AQSH, Yevropa): «sodiqlik», «doʻst», «oiloviy uy hayvoni» bilan assotsiatsiyalanadi. Masalan, ingliz tilidagi «man's best freand» iborasi bunga misol.

Sharqiy musulmon madaniyatida (masalan, Oʻbekiston, arab davlatlari): koʻpincha «nopoklik», «yovoyi hayvon», «qoʻriqchi» tushunchasi bilan bogʻlaydi. Anna Wierzbick (1997) oʻzining «Anderstading Cultures Through Their Key Words» asarida bu turdagi semantik farqlarni tahlil qilgan.

Yana bunga qoʻshimcha qilib E.S.Kubryakova assotsiatsiyalar tilshunosligda «inson taffakurining psixalogik izlari» sifatida qarashlishi kerakligini ta'kidlaydi. Bu fikr assotsiativ lugʻatlarning nafaqat lugʻatshunoslik, balki psixologiya va madaniyatshunoslik uchun ham muhimligini isbotlaydi.

Xulosa qilib aytganda, oʻzbek tilining assotsiativ lugʻatini yaratish – zamon talabidir. Bu nafaqat tilshunoslik va lugʻatshunoslik uchun, balkiy ta'lim, pisixologiya, madaniyatshunoslik va texnalogiya sohalorida hamkatta amaliy ahamiyat kasb etadi. Assotsiativ lugʻatlar soʻzlarning yashirin bogʻlanishlarini ochib berish orqaliy til va tafakkur xususiyatlarini saqlash va tadqiq etishga xizmat qiladi. Shunday ekan, bu borada ilmiy izlanishlar oʻzbek leksografiyasining yangi bosqichi sifatida alohida qadrlanishi lozim. maqolada keltirilgan barcha ma'lumotlar shu soha rivoji uchun

hizmat qiladi degan umidaman.

Foydalanilgan adabiyotlar royxati:

1. Lutfullayeva D.E. Assotsiativ tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent, 2019. – B.47-95.
2. O‘zbek tilining assotsiativ lug‘ati (milliy-madaniy birliklar). A.Navoiy nomidagi TDTAU, 2019. – 332 b.
3. Лонтев А.А. Русский ассоциативный словарь. – М., 2002. – В.5-10.
4. link.springer.com.
5. www.jstor.org (The Interpretation of Cultures)
6. scholar.google.com